

Riencourt-lès-Bapaume (Pas-de-Calais). Un gisement du Paléolithique moyen. Sous la direction d'Alain Tuffreau // DAF.—1993.— N 37

В останні десятиліття на півночі Європи (Франція, Бельгія, Німеччина) відкрито і досліджено групу стоянок з пластинчастими індустріями. Призматична техніка розколювання, яка подекуди співіснує з левалуазькою, доповнюється значною часткою верхньопалеолітичних форм у типологічних наборах. Стратиграфічна позиція цих культурних шарів чітко визначена: в одних випадках це кінець останнього зледеніння (бореальні умови), в другому — кінець брьорупу (більш холодний клімат). Конкретно йдеться про стоянки: Порт Расен, Ле Розель, Секлен, Рокур, Р'енкур-ле-Бапом.

Книга, видана під редакцією відомого французького археолога Алана Тюффро, репрезентує матеріали недавно дослідженої і надзвичайно цікавої для сучасного палеолітознавства стоянки Р'енкур-ле-Бапом. Авторський колектив представив у повному обсязі результати комплексного дослідження пам'ятки: А. Тюффро — загальна характеристика стоянки, історія досліджень, стратиграфія, характеристика кам'яної індустрії, висновки; Н. Амелоот ван дер Хайден — аналіз кам'яної індустрії; С. Бейрі — трасологія; Д. Кліке — аналіз пластинчастої техніки; А. Ламонт — технологія; Ж.-Л. Марсі — стратегія виготовлення скребел; А. В. Мюно — палінологія; Б. Ван Вліт-Ланос — геологія, стратиграфія.

Стоянка Р'енкур-ле-Бапом розташована в департаменті Па-де-Кале на вододілі басейнів річок Еско і Сомми. Пам'ятка досліджувалась у зв'язку з будівництвом швидкісної залізниці (ТЖВ — Північ). Серія зондів і траншей прояснила стратиграфічні умови залягання культурних решток, площу розповсюдження культурного шару. Роботи велись протягом дев'яти місяців, розкрита площа становить 10 тис. м².

Четвертинні відклади, що залягають на ландських пісках (ланди), досягають 7 м. Нижня частина відкладів розділена кількома палеогрунтами, найдавніший з яких (4d) віднесено до передостаннього інтергляціалу (ізотопна стадія 7), 4c2 і 4c1 — до стадії 7a. Палеогрунт 4b датований еемським часом (палеогрунт Рокур) або ізотопною стадією 5. Палеогрунт 4a1 (сірий лесовий ґрунт) є частиною комплексу Варнетон, що фіксується на півночі Франції та в Бельгії над палеогрунтом Рокур і датується стадією 5c. Верхня частина стратиграфічного розрізу репрезентує гумусові горизонти нижнього і середнього пленігляціалу.

Археологічний шар СА пов'язаний з комплексом 4a1 (Варнетон), який аналогічний „комплексіві Секлен“, датованому за калій-аргоном часом 91 тис. ± 11 — 95 тис. ± 10. Археологічні шари С і В відносяться до нижнього і середнього пленігляціалу.

Через надмірну кислотність четвертинних відкладів фауністичні рештки не збереглися. Надзвичайно важко було провести і палінологічні дослідження. Нечисельні опрацьовані матеріали свідчать про досить типовий для останнього (вайхсельського) зледеніння субарктичний пейзаж.

Культурний шар СА, відповідно до стратиграфічних умов залягання, є найдавнішим на стоянці. Колекція нараховує 5 тис. крем'яних предметів. Обробляють жовтовий кремій, знахідки непатиновані, без слідів природних пошкоджень.

У технічному плані йдеться про левалуазьке і пластинчасте розколювання. Серед левалуазьких нуклеусів переважають повторні доцентрові (réccurrente centripète). У зібранні наявні сколи підготовки левалуазьких нуклеусів (les éclats de

préparation); сколи визначені (prédéterminés), як правило, трохи видовжених пропорцій.

Пластинчасте розколювання фіксується присутністю грубо призматичних одното двоплощадкових нуклеусів. В одному випадку можна констатувати отримання пластин без спеціальної підготовки, в іншому — вбачаються виразні верхньопалеолітичні риси пластинчастого розщеплення: підготовка боків, оформлення ребра. Призматичні нуклеуси складають три чверті усїєї колекції нуклеусів.

Серед пластин визначена серія пластин з ребром (lame à crête), характерних для початкової стадії пластинчастого розщеплення. У типологічному наборі (близько 2 відсотків колекції) домінує мустьєрська група (41,68 відсотка): скребла прості та конвергентні. Зубчасто-виімчасті вироби складають 25 відсотків колекції. Досить сильним виглядає верхньопалеолітичний компонент — 22,22 відсотка. Провідна роль належить різцям, менше скребків, ретушованих пластин та відщепів, сколів зрізаних (eclats tronqués), ножів зі спинкою. Разом з тим у наборі знайдено кілька пластин з притупленим краєм (lames à bord abattu).

Таким чином, індустрія шару СА характеризується співіснуванням левалуазького і пластинчастого розщеплення, що, у свою чергу, віддзеркалюється в її типологічному наборі: мустьєрська і верхньопалеолітична групи. Як уже зазначалось, крем'яні вироби не патиновані, добре придатні для трасологічних аналізів, які дали такі результати: мустьєрські знаряддя (скребла, вістря) мають сліди від роботи з сирим і сухим деревом: 11 знарядь використовувались для обробки сухої та вологої шкіри. У трьох випадках (вістря, конвергентне та просте скребла) можна говорити про закріплення цих предметів у спеціальних пристроях. На вістрі вільною від закріплення залишалась верхня частина (2 см зліва і 3 см справа), у конвергентному скреблі в руків'я майже повністю входили базальна і середня частини, робочою залишалася лише верхівка знаряддя.

Ретушовані і неретушовані пластини мають сліди від розрізування м'яса, одна пластина використовувалась для різання м'якої рослинної речовини. Працювали також і різцевими відколками; на них виявлено сліди від роботи з деревом.

Трасологічний аналіз різців не виявив жодних слідів використання.

Шар С. Колекція цього комплексу найчисельніша — 50 тис. предметів. Левалуазький спосіб розщеплення репрезентований усїма своїми компонентами: сколи підготовки нуклеусів (les éclats de préparation), відщепи крайові (débordants), левалуазькі зняття різних етапів обробки, безпосередньо нуклеуси. Дещо інакше виглядає співвідношення основних категорій виробів шару С у порівнянні з нижнім шаром СА. Більш чисельні тут призматичні нуклеуси — близько 400 пластин з ребром (lame à crête), виділяється серія левалуазьких нуклеусів для пластин.

У типологічному наборі мустьєрська група складає 49,23 відсотка (прямі конвергентні, подвійні та кутові скребла). Серія зубчасто-виімчастих виробів досягає 15,43 відсотка. Серед верхньопалеолітичних типів (12,19 відсотка) переважають різці.

У колекції виявлено кілька рубил, серед яких наявні мікокські. Інтерпретація цієї колекції досить складна. Автори схильні віднести індустрію шару С до мустьє типу Феррасі, разом з тим присутність рубил зближує її з варіантом МТА (тип А); у свою чергу, пластинчастий та верхньопалеолітичний компоненти нагадують індустрію шару СА, а згадані мікокські знаряддя можуть говорити про мікокський вплив.

Шар В1. У колекції нараховується 1122 предмети. Із 246 нуклеусів і їх фрагментів 40 віднесено до левалуазьких, 9 — до пластинчастих призматичних. Останні доволі грубі, мають жовнову спинку, дві протилежні фасетовані ударні площадки. Серед левалуазьких ядрищ частіше повторні доцентрові.

Більшість левалуазьких сколів мають видовжені пропорції, нагадують пласти-ни, не мають слідів ретушування. Левалуазькі вістря складають 3,68 відсотка колекції.

У типологічному наборі найкраще репрезентована мустьєрська група знярядь (52,31 відсотка). Виразними зразками представлені конвергентні скребла (33,51 відсотка) та прості випуклі (24,93 відсотка). Подвійні скребла складають 5,26 відсотка. Для виготовлення конвергентних скребел часто застосовувались левалуазькі заготовки. Зубчасто-виімчасті форми досягають 12,18 відсотка, набір верхньопалеолітичних знярядь (різці, скребки, зрізані пластини) — 8,86 відсотка. Вісім знярядь із колекції мають двобічну обробку. Ці вироби найшвидше можна віднести до Keilmesser, найбільш подібні вони до типу Prondnik (при цьому варто зауважити, що цей тип ножів насправді більш варіабельний, аніж та форма, яку вітчизняні палеолітознавці звикли інтерпретувати як ніж Prondnik). Подібною точки зору дотримуються й автори досліджень А. Тюффро і Н. Амелоот ван дер Хайден.

У заключних розділах дається коротка характеристика стратиграфічних умов залягання культурних шарів із пластинчастою індустрією на стоянках Порт Расен, Ле Розель, Р'енкур-ле-Бапом, Секлен і Рокур. Автори пропонують таку схему: Порт Расен і Ле Розель, розташовані на узбережжі Ла Маншу, правдоподібно, були заселені влітку; Р'енкур-ле-Бапом і Секлен (вологі долини) слугували зимівниками. Відстань між ними — близько 500 км. Географічне розташування пам'яток, відстань між ними наштотували авторів на думку про сезонні міграції середньопалеолітичного населення — носіїв пластинчастих традицій. Рокур, очевидно, використовувався як місце переходів, короточасних зупинок. Звичайно ж, автори вважають свої припущення попередніми і гіпотетичними, хоч вони заслуговують на увагу і подальше дослідження. Пластинчасту тенденцію розколювання можна спостерігати у багатьох індустріях кінця середнього плейстоцену, як-от, наприклад, „тепле мустье“ кар'єру Бутмаі-Мушембле у Монтьє, серія Бома-ле-Лож, Оз'єр у Вапомі, шари 5 і 7 у де Багарі, верстви П і ПА в Біаші, група стоянок Ріссорі у Бельгії, колекція Сен-Валері сюр Сомм у Франції. Подібними видаються колекції стоянок Секлен і Р'енкур-ле-Бапом (СА і С), що датуються стадією 5с. Індустрії цих двох пам'яток мають сильну мустьєрську традицію, виразний левалуазький компонент, поряд з яким співіснує пластинчастий спосіб розщеплення. У типології чітко домінують скребла.

Інші пластинчасті індустрії, зафіксовані майже в аналогічних стратиграфічних умовах, відкрито на стоянках Сен-Жермен-де Во (Низька Нормандія), Рокур у Бельгії, вулкан Тьонхессберг у Німеччині. Представлені пластини також у Райндалені (Німеччина).

Пластинчастий феномен Північно-Східної Європи не повторює подібної ситуації на Близькому Сході, де пластинчасті індустрії (Табул, Юмальєн), розвивались в ацело-ябрудійському та левалуа-мустьєрському оточенні. Останніми часами досить сильний пластинчастий елемент зафіксовано в Україні. Стосовно цього варто зауважити, що сьогодні ми маємо лише два регіони, де проявились пластинчасті індустрії: Крим (стоянка Кабазі II, шар II; автор розкопок В. Чабай простежує тут перехід від левалуазького способу розщеплення, тип Біаш, до пластинчастого типу Рокур) та Закарпаття (Королеве-Гострий Верх, шар 1а, та Королеве II, шар II). Королеве-Гострий Верх, шар 1а репрезентує пластинчасту техніку розщеплення і поєднання у типологічному наборі верхньопалеолітичних (переважно скребки) і мустьєрських форм. На стоянці Королеве II (шар II) зустрічаємо пластинчасту техніку розщеплення у комплексі з листоподібними вістряма і більш виразним середньопалеолітичним елементом у типології. На жаль, датування цих

комплексів на сьогодні залишається проблематичним. Можна лише впевнено сказати, що вони прослідковані у суглинку над палеоґрунтом, що відповідає останньому міжзледенінню. Індустрії з пластинчастою технікою розколювання існували у більш-менш синхронних геологічних умовах в різних палеогеографічних зонах (Північна Європа, Україна, Близький Схід, південь Африки). Можна ставити багато питань стосовно цього феномену (його появи і зникнення), однак важливо констатувати той факт, що саме це явище вписується у важливе кліматичне коливання (початки останнього зледеніння) в тих регіонах, де вплив на довкілля був досить відчутним.

Наявність кількох рубил у шарі С стоянки Р'енкур-ле-Бапом свідчить про подібність певної частини колекції до МТА (тип А), для якого характерні плоскі трикутні рубила на відщепках (*bifaces triangulaires plats*). Знаряддя на відщепках з односторонньою обробкою у МТА півночі Франції завжди складають досить варіабельну мустьєрську групу. Верхньопалеолітичні типи, як-от ножі-зі спинкою, досить чисельні і переважають над зубчастими і виїмчастими формами. МТА (тип А) досить добре репрезентований на всьому атлантичному узбережжі Франції. Для МТА Бретані більш характерна присутність овальних, мигдалеподібних і дископодібних рубил (*ovulaires, amygdaloïdes et discoïdes*), більш спорадичні колуни (*hachegaux*) на відщепках і двобічні колуни (*bifaces hachegaux*). Знахідки, класифіковані як МТА, відомі у гроті ля Вале Орез у Рінксанті. До МТА належить також фація (можливо, більш пізня), у якій відсутні трикутні плоскі рубила і натомість трапляються маленькі рубила (Амель). МТА — це мустьєрська фація, яка характеризується у Великобританії рубилами особливої форми (зі зрізаними кінцями — „*bouts courrés*“). Цей район є до певної міри межею розповсюдження МТА. На сході трапляються МТА у Бельгії і досить рідко у західній частині Німеччини.

Мікок у розумінні Г. Бозінського уже зафіксовано на півночі Франції завдяки знахідкам маленьких рубил (*Faustel*) — знарядь з двобічною обробкою, випуклопрямих у розрізі (*Halbkeil*), — в Сен-Ашелі, кількох двобічнооброблених знарядь у долині Еси, листоподібного скребла і рубила з двобічною обробкою в долині Оаз, прондників у Бетюні. Розкопки в Р'енкур-ле-Бапом свідчать про розповсюдження мікоку (чи індустрій, яким притаманні мікоксські риси) на захід.

Дійсно, інструментарій шару В1, який попередньо датується стадією 4 і представлений як шарантська індустрія з мікоксським впливом, включає, з одного боку, кілька листоподібних вістер, а з іншого — прондники, добре відомі у мікоксських пам'ятках Центральної Європи.

Специфічних для мікоку рис надають кілька рубил індустрії шару С. Слід зауважити, що ці знаряддя, названі характерними для мікоку, співіснують з левалуазькою технікою. Центральноевропейський мікок практично не дає поєднання суто мікоксських рис з левалуазькою технікою. Винятком можна вважати лише індустрію шару А стоянки Кьонігсауе в Німеччині.

Деякі пам'ятки північного заходу Європи (Трессень у Бретані, Шанло в Паризькому басейні, грот Доктор у Бельгії, Уолверкот у Великобританії) можна також віднести до індустрій з мікоксським впливом.

Археологічні комплекси Р'енкур-ле-Бапом зафіксовані у відкладах, характерних для поміркованого та помірно-холодного клімату. На жодній зі стоянок Північно-Західної Європи не засвідчено перебування тут людини в періоди погіршення кліматичних умов. Разом з тим видається можливим прослідкувати тут розвиток індустрій протягом усієї пізньої фази середнього палеоліту, зокрема пластинчастих індустрій як перехідних від середнього до верхнього палеоліту. Розріз Р'енкур-ле-Бапом демонструє таку картину: пластинчасті індустрії шарів СА і С пере-

криваються індустрією шару В, тобто шарантом з мікоксським впливом. Останній набір, як уже було зауважено, включає кілька призматичних нуклеусів і знятих з них пластин, що, у свою чергу, фіксує появу пластинчастої техніки на початку (чи трохи пізніше) зледеніння. Більш пізні індустрії у цьому регіоні, як-от Корбегем чи шар А в Р'енкурі з левалуазьким способом розщеплення (визначене чи повторне доцентрове), віднесені до мустьє. Індустрія Енін-сюрКожє у загальних рисах демонструє аналогічні технологічні прийоми.

Нові дані, отримані при дослідженні стоянки Р'енкур-ле-Вапом, фіксують появу в північних регіонах груп людей, які прийшли сюди з Центральної Європи, Паризького басейну чи південного заходу Франції у часи кліматичних поліпшень з появою мисливської здобичі.

Лариса КУЛАКІВСЬКА

Давня історія України / Ред. колегія В. Станко, С. Березанська, В. Гладилін, М. Гладких, В. Отрощенко.— К.: Наук. думка, 1997.— 559 с., іл.

Вихід у світ першого тому тритомної „Давньої історії України“ — праці наукового колективу Інституту археології НАН України — є продовженням традиції, яка була започаткована у 50-х рр. виданням „Нарисів стародавньої історії Української РСР“ (К., 1957). Зіставлення рецензованої книги з „Нарисами...“, а також іншими колективними монографіями з археології України¹ наочно засвідчує успіхи української історично-археологічної науки як у польовому дослідженні пам'яток археології, так і в теоретичному узагальненні отриманих матеріалів. Незаперечним є той факт, що зі здобуттям Україною державної незалежності кардинально змінились умови для розвитку української національної історичної науки: вона має відображати реальний історичний процес, а не надумані історичні схеми, які існували за часів тоталітарного радянського режиму.

Рецензований том, що має назву „Первісне суспільство“ (обсяг 558 сторінок), складається з двох частин; кожна частина поділяється на розділи, а кожен розділ містить 5—7 глав. На наш погляд, така структура книги є доволі складною — поділ частин на розділи виглядає зайвим, а в науковому плані й не зовсім точним. Так, назва першої частини — „Кам'яний вік“, другої — „Енеоліт та бронзовий вік“. Тим часом відомо, що енеоліт (мідно-кам'яний вік) є частиною кам'яного віку.

Оскільки і назва монографії, і назви всіх її глав мають суто історичне звучання (Побут. Господарство. Суспільний устрій та інші), то варто було б і в назвах розділів вживати історичну термінологію. Однак, за винятком розділу I в частині I, усі інші мають археологічний зміст (Епоха пізнього палеоліту. Епоха мезоліту. Неолітична епоха та інші). Тут варто нагадати, що в українській історіографії останніх двох десятиліть запропоновано кілька схем періодизації первісної епохи. Якщо для авторського колективу з якихось причин такий підхід вважався неприйнятним, то

¹ Археологія Української РСР: У 3-х т. / Під ред. В. Д. Барана, С. М. Бібікова, В. Й. Довженок, Ю. М. Захарука, О. М. Лєскова, Д. Я. Телегіна, О. І. Тереножкіна, Ф. П. Шевченка, І. Г. Шовкопляса.— К., 1971.